

Гарбузова Інна

викладач

кафедри соціальної педагогіки

та історії педагогіки

Уманського державного

педагогічного університету

імені Павла Тичини

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО ШКІЛЬНИЦТВА В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (II ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

У статті представлено періодизацію розвитку кооперативного шкільництва в Наддніпрянській Україні у II половині XIX – на початку XX ст. Запропонована періодизація виступає спробою автора дати об'єктивну оцінку становленню та розвитку вітчизняної шкільної кооперації як помітного явища в історії українського шкільництва досліджуваного періоду.

Ключові слова: кооперативне шкільництво, Наддніпрянська Україна, періодизація.

В статье представлена периодизация развития школьной кооперации в Надднепрятской Украине во II половине XIX – начале XX века. Предложенная периодизация является попыткой автора дать объективную оценку становлению и развитию отечественной школьной кооперации как заметного явления в истории украинской школы исследуемого периода.

Ключевые слова: школьная кооперация, Надднепрятская Украина, периодизация.

The article deals with a division into periods of development of school co-operation in Naddnepryanska Ukraine in II half of XIX – beginning of XX age. The offered division into periods is the attempt of author to give an objective estimation

becoming and development of school co-operation as the noticeable phenomenon in history of Ukrainian school of the probed period.

Key words: *school co-operation, Naddneprianska Ukraine, division into periods.*

У сучасних умовах модернізації суспільства, позначених інтенсивними змінами в політичному, економічному й соціальному житті країни, відбуваються реформаційні процеси в освітній сфері. Реформування освітнього сектора характеризується теоретичним осмисленням його цілей, проблем, принципів. Утвердження гуманістичного характеру освіти і національного виховання, заснованого на вітчизняних культурно-історичних цінностях, вимагає нового прочитання і глибокого аналізу культурно-просвітницьких традицій, виходячи з позицій нового світосприйняття та сучасних педагогічних реалій. Отже, у межах реформування системи освіти принципового значення набуває вивчення кращих національних освітніх традицій та досягнень у сфері вітчизняного шкільництва, зокрема кооперативного, що збагатить історико-педагогічну науку та дозволить прогнозувати її майбутній розвиток.

Окремий внесок у дослідження проблеми зробили науковці Г.К. Гагієва, Н.А. Калініченко, О.Б. Ковальчук, В.М. Оржеховська, С.І. Ткачук, Л.В. Тютюник, О.І. Чарушина та ін. Проте ми можемо констатувати відсутність спеціального дослідження, присвяченого проблемі періодизації розвитку вітчизняного кооперативного шкільництва другої половини ХІХ – початку ХХ ст., що зумовлює актуальність обраної нами теми. Відповідно **метою** нашого дослідження є обґрунтування періодизації розвитку кооперативного шкільництва в Наддніпрянській Україні (ІІ половини ХІХ – початку ХХ ст.).

Для дослідження певного явища суспільного життя, що розвивалося протягом тривалого періоду принципово важливе значення має періодизація. Періодизація історико-педагогічного процесу являє собою спосіб його упорядкування, структурування, класифікації, осмислення. Періодизація є провідним засобом, що дозволяє наочно уявити довготривалий розвиток явища, процесу та ін. За А.Ю. Долгих вона є «діяльністю метаісторичною (історіософською), це прагнення поглянути на історію з боку і побачити в ній загальний сенс, виходячи з якого будуть осмисленими і окремі події» [1, С. 3–4]. Виходячи з мети нашого історико-педагогічного дослідження та враховуючи специфіку обраної нами проблеми періодизація розвитку

українського кооперативного шкільництва (II половина XIX – початок XX ст.) на нашу думку може будуватися під кутом зору двох основних проекцій. Перш за все вона повинна засновуватися на зміні етапів історії держави, які певним чином вплинули на еволюцію кооперативного шкільництва, тобто погляд «ззовні» та погляд «зсередини» – урахування якісних змін у самому явищі протягом певного періоду. Звичайно, ці підходи взаємопов'язані та взаємообумовлені. Інтеграція цих проекцій дозволяє визначити в розвитку кооперативного шкільництва у Наддніпрянській Україні другої половини XIX – початку XX ст. три етапи:

- перший – 60-ті рр. XIX ст. – 1917 р. – період національного відродження, зародження українського кооперативного руху, акумуляції та поширення ідей кооперації в освітню сферу;

- другий – 1917–1923 рр. – теоретичне осмислення та становлення кооперативного шкільництва, продуктивні спроби використання потенціалу шкільної кооперації в практичній діяльності;

- третій – 1923 – початок 30-х рр. XX ст. – інтенсивний розвиток кооперативного шкільництва, широке теоретичне осмислення та законодавче регулювання діяльності шкільних кооперативів та поступове обмеження їхньої діяльності, спричинене суворою регламентацією та централізацією в навчально-виховному процесі аж до повного її згортання.

Отже, звернемося до детального аналізу указаних етапів розвитку кооперативного шкільництва в Наддніпрянській Україні.

Першим етапом розвитку українського кооперативного шкільництва постав період з 60-х рр. XIX ст. до 1917 р. У вказаний період ініціаторами та організаторами шкільної кооперації виступали представники громадськості, учителі та кооперативні діячі; така діяльність виступала галуззю культурно-просвітньої діяльності української кооперації.

У період масового розгортання народного кооперативного руху, коли число кооперативів та їхніх членів активно зростало, дедалі більшу увагу вони звертали на «народну темряву» та шляхи її подолання. На боротьбу із цією темрявою виступили кооперативні товариства (їхні організатори та освічені члени). Як відзначав Я. Юдич «Деякі теоретики кооператори вагаються навіть в питанні, як назвати ці товариства: чи економічними, чи культурними організаціями, так виразно одбилась культурна течія в діяльності цих товариств» [7, С. 18]. У 1919 р. на першому Всеукраїнському з'їзді з культурно-просвітньої діяльності кооперації та кооперативної освіти М. Хейсін, аналізуючи діяльність вітчизняної кооперації у цій сфері у попередні роки, у своїй доповіді «Принципи культурно-освітньої діяльності кооперативів» відзначав, що культурно-просвітня діяльність кооперації витікає з самої кооперації, а потреба кооперативного виховання й пропаганди

нової кооперативної культури витікає з того, що кооперація – це нове господарство, новий побут, нова культура. Основними завданнями культурно-просвітньої діяльності він вважав: розвиток господарсько-кооперативної свідомості (пропаганда нових кооперативних принципів), розвиток кооперативної культури, задоволення духовних потреб членів. Але пропаганда певної ідеї, зауважував доповідач, потрапляючи на низьку культурність маси, вимагає й роботи загальнопросвітньої [5, Арк. 18–19].

Слід також наголосити на незаперечній ролі учительства у цій діяльності. Учитель, з одного боку, як освічена людина на селі, допомагав кооперативу в його діяльності (виступаючи подекуди його організатором або інструктором), з іншого, виступав ініціатором та організатором упровадження кооперації у шкільну практику, усвідомлюючи що «людину завжди починають виховувати змалечку і до того ж мало виховати одного індивідуума; щоб виховання прищепилося, – мусимо виховувати ціле коло людей, що оточують нашого індивідуума. Кращим знаряддям всякого виховання єсть школа» [2, С. 20].

Метою впровадження кооперації в школу виступали боротьба з «народною темрявою» як засіб економічного і культурного піднесення українського народу та виховання свідомих прихильників кооперативної ідеї. М. Туган-Барановський у праці «Соціальні основи кооперації» з цього приводу писав: «В кооперативі інтереси всіх є приблизними і всі в однаковій мірі зацікавлені у тому, щоб спільна справа процвітала... Кооперація виховує нову людину, що гармонійно поєднує у собі уміння відстоювати особисті інтереси з готовністю відмовлятися від них заради інтересу спільного», «В ній (в кооперації – І.Г.) панує не капітал, не річ, а людина, особистість. І для успіху кооперації потрібним є панування в душі людини не жаги до багатства, а почуття громадської солідарності, готовність жертвувати особистим інтересом заради інтересів суспільної групи. Ось чому кооперативне господарство настійливо вимагає виховання відповідної людини» [6, С. 93–94]. Варто відзначити, що специфічні завдання кооперативного виховання, такі як формування навичок з ведення рахівництва, організації торгової справи, оформлення ділових паперів тощо сприяли поєднанню теоретичного навчання арифметики, письма, основ суспільствознавчих наук з практичною діяльністю, забезпечуючи тим самим міцне засвоєння знань і органічно впліталися у навчально-виховний процес школи. «Через викладання дітям початків кооперації, через заснування шкільного кооперативу, діти на практиці без всякої натуги ознайомлюються з одною з найбільш трудних і остогидлих дітям наук – з арифметикою. Поруч з тим в дитячій голові надзвичайно легко вкладається сила відомостей з поля економічних і

суспільних наук, діти ознайомлюються з системою громадської організації» [4, С. 52].

Уведення кооперації в школу (у відповідності до загальної мети кооперації) було співзвучним із загальними завданнями школи (всебічне виховання та розвиток), що включало моральне виховання (виховання почуття відповідальності, свідомого ставлення до суспільного обов'язку, взаємодопомоги, готовності жертвувати власними інтересами заради інтересів групи (колективу), взаємоповаги, чесності, почуття товариської єдності, економії, ощадності, тощо), розумове виховання (розвиток природних здібностей, розумових сил, мислення, інтелекту в цілому), трудове виховання (готовність до праці, виховання трудових навичок, вивчення виробничих відносин, набуття досвіду посильної праці), економічне (набуття учнями досвіду планування, торгової справи, обліку і розрахунків, оцінювання вартості виробів та розподілу продуктів праці). Уведення кооперації в школу виступало водночас могутнім соціалізуючим фактором. Так учителі-організатори перших шкільних кооперативів свідчили: «Між дітьми більша відвертість, якась єдність, поменшало скарг і частіше вони стали самі ліквідувати свої непорозуміння, та й це цілком зрозуміло, бо ж кооперативне виховання, виховання в дитині громадянина, багацько допомагає загальному вихованню дитини, виховуючи самоповагу, чесність почуття товариської єдності, впевненість в велику силу гуртування і необхідність його, любов до ближнього. Тут найкраще учитель зближається з учнем не як «власність», а як батько, старший брат, проймається його думками. Учні це відразу відчувають, робляться щирішими – де в них беруться тільки й слова. Утворюється атмосфера вільного єднання старшого з меншим, більш досвідченого з менш досвідченими. Тут тільки перед тобою розкривається душа дитини, її психіка» [4, С. 48–49].

Шкільна кооперація початку ХХ ст. постала засобом трудового, морального, розумового, економічного, соціального та національного виховання. Слід зауважити, що такий зміст кооперативного навчання та виховання, просякненого національними ідеями, зберігся до початку 20-их років.

Отже, перший етап розвитку українського кооперативного шкільництва (60-ті рр. ХІХ ст. – 1917 р.) проходив у складних умовах, що стали наслідком значних зрушень в соціально-економічному та суспільно-політичному житті країни. У цей період виникли перші шкільні кооперативи, які діяли на зразок «дорослих». Незважаючи на значний інтерес до шкільних кооперативів з боку представників педагогічної громадськості та їхні заклики до організації

подібних шкільних об'єднань, обґрунтування їхнього незаперечного значення у справі навчання та виховання школярів, такі кооперативи діяли стихійно, не існувало закону, який би регламентував їхню діяльність. Крім того, безпосередня організація шкільних кооперативів лягала на плечі учителів, які діяли «навмання», навчаючись на власних помилках та поодиноких прикладах колег, адже це питання залишалося теоретично та методично нерозробленим. Звичайно, такий стан значно гальмував поширення шкільної кооперації, проте, незважаючи на усілякі перешкоди, з якими зустрічалися їхні організатори, вона набула подальшого розвитку. Нове покоління учительської когорти поринуло у цю справу із прагненням покінчити з невіглаством і «темрявою». Завдяки активній діяльності учительства у сфері запровадження кооперативних ідей було здійснено спробу вирішення актуальних проблем народної школи. Це явище набуло національного характеру і стало значним кроком уперед, що визначив подальшу долю вітчизняного шкільництва.

Завершення першого, початкового етапу розвитку українського кооперативного шкільництва у Наддніпрянській Україні (60-ті рр. XIX ст. – 1917 р.) та перехід до другого (1917–1923 рр.) ознаменували події 1917 р., які кардинально вплинули на хід вітчизняної історії у цілому. У 1917 р. було започатковано нову еру суспільного розвитку, яку вітчизняні історики (М. Коваль, С. Кульчицький, Л. Яневський та ін.) характеризують як добу розбудови української державності. Лютнева революція 1917 року в Росії, наслідком якої стало повалення самодержавства, ознаменувала собою початок пошуку нових шляхів суспільного розвитку в Україні, сприяла активізації національного руху, демократизації суспільства. У цьому процесі помітне місце належало культурно-просвітнім починанням української кооперації та кооперативному шкільництву як їхньому вияву, біля витоків яких стояли ініціативні національно свідомі представники демократичної інтелігенції. У той же час революційні події позитивно вплинули на розвиток вітчизняного кооперативного руху, тому можемо констатувати взаємообумовленість цих процесів.

Аналізуючи розвиток шкільної кооперації у порівнянні із попереднім етапом (60-ті рр. XIX ст. – 1917 р.) варто відзначити, що, незважаючи на те, що це питання не знайшло свого розв'язання, проте звернуло на себе увагу передових представників педагогічної когорти, які здійснили перші спроби наукового обґрунтування ролі і місця кооперації у навчально-виховному процесі. У той же час, орієнтація радянської школи на трудове виховання стала поштовхом для розробки вказаного питання і його поширення у шкільній практиці. Проте, слід наголосити на тому, що національна ідея, яка пронизувала саму суть української кооперації, у тому числі шкільної, і була

яскраво виражена у 1917–1919 рр. на початку 20-их рр. почала втрачатися, а їй на зміну прийшла марксистсько-ленінська ідеологія. Проте, незважаючи на те, що у поглядах на шкільну кооперацію змістилися акценти, наголосимо, що кардинальних змін у її розумінні, а також безпосередньому впровадженні на початку 20-х рр. (до 1923 р.) не відбулося. Цей факт дозволив нам нижньою межею другого етапу розвитку кооперативного шкільництва у Наддніпрянській Україні визначити 1923 рік.

Культурно-просвітня діяльність української кооперації виступала одним з провідних видів її діяльності, і у період 1917–1923 рр. досягла свого найвищого розвитку. Така діяльність носила позашкільний (відкриття хат-читалень, бібліотек, видавництв, періодичних видань, влаштування лекцій, бесід, театру, кінематографу тощо) та шкільний (відкриття навчальних закладів, курсів, введення кооперації у навчальні програми та організація шкільних кооперативів). Найбільшого поширення у цей період отримала позашкільна культурно-просвітня діяльність, що зумовлювалося її підтримкою на законодавчому рівні, проте вона мала значний вплив на розвиток кооперативного шкільництва. Крім того, варто наголосити на тому, що в означений період кооперативне шкільництво розвивалося саме в якості однієї з форм роботи культурно-просвітніх відділів кооперативних товариств, а органи управління народною освітою не приділяли цьому явищу (незважаючи на його широке поширення) належної уваги.

Демократичні перетворення в державі, що відбулися внаслідок революційних подій 1917 р. і вплинули з одного боку на український кооперативний рух, з іншого – на освітню сферу, сприяли наповненню змісту учнівського кооперування національним компонентом. Такий зміст шкільної кооперації зберігся до початку 20-х років ХХ ст.

На початку 20-х років ХХ ст. шкільна кооперація розглядалася, передусім, як засіб трудового виховання підрастаючого покоління на основі близької дітям, знайомої кооперативної діяльності. Незважаючи на значне поширення кооперативного руху у вказаний період, а також обґрунтування представниками педагогічної громадськості шкільної кооперації як могутнього виховного фактору, питанням шкільної кооперації приділялося недостатньо уваги. Як і у попередні роки, вивчення кооперації здійснювалася в основному за ініціативою учителів, а організація шкільних кооперативів мала стихійний характер. Така ситуація, на нашу думку, була пов'язана, передусім, з відсутністю методично обґрунтованого підходу до її впровадження.

Отже, становлення та розвиток шкільної кооперації у 1917–1923 рр.

супроводжувався дискусією в педагогічних колах стосовно визначення її місця та виховного значення, що тривала до кінця 20-их рр.

Здійснивши аналіз розвитку шкільної кооперації на третьому, завершальному етапі (1923 – початок 30-х рр.), визначимо такі його характеристики:

1. Початок нового етапу в розвитку вітчизняного кооперативного шкільництва був викликаний до життя передусім суспільно-політичними та соціально-економічними перетвореннями в державі. Остаточне укріплення на теренах України радянської влади, проголошення нової економічної політики (1921), спрямованої на подолання розрухи, створення фундаменту соціалістичної економіки передбачали застосування форм і методів, здатних забезпечити соціалістичний шлях розвитку. Такими заходами стали кооперування сільського населення і культурна революція (задекларовані у працях В.І. Леніна, зокрема у статті «Про кооперацію» [3, С. 369–377]). Ці процеси безпосередньо вплинули на розвиток шкільної кооперації, яка у 1923 – на початку 30-х рр. трактувалася як засіб комуністичного виховання, підготовки молоді до життя і праці у комуністичному суспільстві, формування комуністичного світогляду.

2. Протягом 1923–1929 рр. відбувався активний розвиток кооперативного шкільництва, що пояснюється, перш за все активізацією уваги до цього питання з боку органів управління освітою та видання відповідних законів з регламентації її діяльності.

3. У вказаний період шкільна кооперація розглядалася як галузь дитячого комуністичного руху (на відміну від попередніх етапів, коли вона виступала галуззю культурно-просвітньої діяльності вітчизняної кооперації), який починаючи з 1922 р. набув стрімкого розвитку і став єдиною можливою дитячою організацією в радянському суспільстві. У цьому поєднанні керівна роль належала дитячому комуністичному руху (зокрема піонерській організації), що, відповідно, викликало автоматичне перенесення її завдань на шкільну кооперацію.

4. Протягом 20-х років відбулася трансформація форм дитячого кооперування. Так шкільна кооперація пройшла шлях від споживчих кооперативів (шкільні крамнички) до виробничих кооперативів та гуртків з вивчення кооперації.

5. Шкільна кооперація, як і кооперація у цілому, крокуючи за «ленінським кооперативним планом», поступово трансформувались у дитячі колгоспи, припинила своє існування.

Отже, запропонована періодизація розвитку вітчизняного кооперативного шкільництва (II пол. XIX – поч. XX ст.) дозволяє ґрунтовно проаналізувати та об'єктивно оцінити роль шкільної кооперації у вітчизняній історії школи досліджуваного нами періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Долгих А.Ю. Гносеологические основания периодизации истории европейской философии : дис...канд. филос. наук : 09.00.01 / А.Ю. Долгих – Киров, 2004. – 181 с.
2. Ластівка І. Кооперативне виховання дітей / І. Ластівка // Світло. – 1914. – № 5. – С. 20.
3. Ленин В.И. О кооперации / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений : в 55 т. – М.: Издательство политической литературы. – изд. 5-е. – Т. 45 : Март 1922 – март 1923. – 1975. – 729 с.
4. Ржепецький Б. Кооперація й школа / Борис Ржепецький – Бердичів : Друкарня Каца і Гольденберга, 1919. – 78 с.
5. Токаревський М.Д. Культурно-просвітня діяльність кооперації / Михайло Дмитрович Токаревський // Інститут рукописів НБУ ім. В.І. Вернадського. – Ф. 290. – Спр. 140 – Арк. 18–19.
6. Туган-Барановський М.И. Социальные основы кооперации / М.И. Туган-Барановский ; [предисл., комент.: Л.А. Булочникова, Г.Н. Сорвина, Т.П. Субботина] – М. : Экономика, 1989. – 460 с.
7. Юдич Я. Народня просвіта і кооперація / Я. Юдич // Світло. – 1914. – № 7–8. – С. 18.